

ГРИГОРІЙ АРКУШИН
«ВСІ УКРАЇНИ» І «КОЖНА РОСІЯ»
(ПРО ТОПОНІМИ З УЗАГАЛЬНЮЮЧИМ ЗНАЧЕННЯМ)

Як відомо, власні назви позначають одиничний предмет і виступають переважно у формі однини, цим вони насамперед і відрізняються від загальних. Але давно вже помічено, що власні назви іноді можуть уживатися і в множині, при цьому частина з них переходить у загальні назви. Письменники, створюючи форми множини для таких одиничних іменників, досягають певного узагальнення для цілого ряду осіб, предметів, географічних об'єктів і т.д.

А як же наш бурхливий час — чи не вніс якихось коректив? Які топоніми з узагальненим значенням уживаються найчастіше? І чому саме ці топоніми?

Щоб відповісти на ці запитання, розглянемо поезію і публіцистику 80—90-х років нашого століття, а також твори, написані й раніше, але опубліковані в Україні в останнє п'ятиліття.

Серед географічних назв найбільшого узагальнення набуває топонім *Сибір* як місце каторги мільйонів українців, бо, за словами П.Мовчана, «Сибір став нашою другою «батьківщиною». А формою множини — *сибіри* — письменники замінюють такі поняття, як *тюрма, заслання, каторга, страждання, муки, смерть...* Пор.: « В ім'я православної віри Москва не жаліла казни: Одним — каземати й сибіри, А другим — клейноди й чини», «Московський набридвилізе зі шкіри, Щоб вигубити плем'я бунтівне, — Кого минули розстріли й сибіри, Тих репресивний голод — не мине» (І.Гнатюк), «А по тій траві За діла криві На відплату в повну міру Півсела везуть в сибіри Да по тій траві, Все по тій траві...» (Б.Олійник), «Наївний всоте: мальви і *сибіри*? Сибір не знає мальв моїх в лице» (Л.Проць), «Та, врешті-решт, поет таки повертається на батьківщину з далеких жорстоких *сибірів*» (М.Лазарук).

Отож, власна назва *Сибір*, коли вона вжита в множині, стає загальною з узагальненим значенням (на письмі це передається написанням слова з малої букви). Але є й інший варіант написання: «Де б не жили українці, а їх розкидано Системою по *Сибірах*-Казахстанах чимало, видно, що то українці...» (С.Андрусів). Очевидно, на правопис слова *Сибіри* вплинуло написання Казахстану (з великою букви), бо ця остання назва ще не набула такого узагальнення, як перша. Хоч частіше фіксується інше написання: «Судна доля гримить. Відкриваються рани, Давні стигми віків на робучих руках, По *сибірах*, *уралах* іде нездоланий, Вибухає могутній, мов красні вулкани, Рвійний спротив когорт — у нагих кістках!» (Я.Славутич).

Іноді в одному ряду стоять топоніми з однаковим ступенем узагальнення, але відмінні щодо написання: «Скільки наших кривих помордовано по всіх *магаданах*, *Соловках!*» (Літ.Україна. — 1992. — 30 липня). Безперечно, що й *Соловки* потрібно було б писати з малої букви. Пор. ще: «Хоч їх женуть підозра й недовіра, вони грядуть у силі і сназі, і їх — по *соловках* і по *сибірах*, в колимській тундрі і глухій тайзі» (М.Негода), «Були «валуєвські», «емські» й брежневські часи заборони нашого слова, були для нього *сибіри*, *соловки*, *биківнянські ліси...*» (Д.Чередниченко).

Виступаючи в січні 1992 р. на Конгресі українців, Лесь Танюк сказав: «Сьогодні тут разом із нами у цій залі — серед живих — увесь цвіт української політичної, наукової, мистецької та релігійної інтелігенції, замордованих по численних «сталінських артеках», по всіх отих Карлагах, Ухтпечлагах, Магаданах і Колимах...» Можливо, це перше зафіксоване вживання назви *Артек* у множині, а використавши епітет *сталінські*, автор зумів з їдким сарказмом охарактеризувати не таку вже й далеку нашу дійсність. Бачимо також написання *Магадани* і *Колими* з великої букви, бо вони стоять в одному ряду з *Карлагами* та *Ухтпечлагами*, ступінь узагальнення яких значно менший.

А з-посеред держав-страдниць найбільшого узагальнення набуває Україна, пор., «Девіз — «розбий і володій» — Вивчали ми на власних спинах, Тому без цілі і надій Було по

всіх нас *українах*» (Невідомий поет, 1919 р.), «Стікає сум з усіх *Вкраїн* В мою тюремну білу тишу» (Я.Лесів). Як бачимо, тут теж немає одностайності в написанні.

Такого ж узагальнення може набувати власна назва, вжита і в однині, «Кожна *Росія* не може стерпіти в своїх границях жодної свободи — ні особистої, ні — тим більше — національної...» (Є.Маланюк). Без означального займенника *кожна* не було б досягнуто потрібного узагальнення, пор.: «Росія не може стерпіти...»

Узагальнені назви, ужиті у множині, таких додаткових означень не вимагають: Були *Єгипти*, були *Галілеї*, Були *Шотландії* — чого не бувало? — Та всюди зоря палахкотіла зорею: Коли вже вітчизна підніме забрало?! (І.Драч), «А куди пойдуть переможці цього фестивалю, де вони виступатимуть? Та, мабуть, туди ж, де й переможці, лауреати і дипломанти першої «Червоної рути». Тобто по «*вашиingtonах, америках, канадах, бразиліях, австраліях*» (А.Листопад). У цьому останньому прикладі серед власних назв, що стали загальними, вжито вашингтони як назву столиці, яка уособлює одну з найбільших держав світу. Див. ще: «Поети цієї нації [української. — Г.А.] мусили тікати то до похмурих *петербургів*, то до імперських *віднів*...» (Д.Степовик).

У сучасній поезії та публіцистиці серед назв міст з узагальнюючим значенням виступає *Чорнобиль* — біль і горе нашого народу: «Боже, отче наш єдиний, молимо тебе: Низпошли над Україну небо голубе! Од чорнобилів *грядущих* Матір захисти, Через прірву до свободи возведи мости...» (В.Кириленко).

Буває, що в одному ж вірші назви міст, ужиті в множині для підкреслення їх узагальнюючого характеру, можуть бути написані то з великої, то з малої букви, що свідчить про більший або менший ступінь узагальнення; а іноді — про неусталеність правопису: «Захищалися не фортецями — в полі чистому *берестечками*. Поламали вже *Холми* й *Києви* стріли Куремси і Батієві...» (Й.Струцюк). Зрозуміло, що такого узагальнення можуть набувати назви тих міст чи містечок, які чимось знамениті або хоча б відомі, пор.: «Царі і гетьмани відважні... Відважні, чесні...чи продажні? Ви нас не видите з небес? Ми живемо в своїх *деражнях, у коростенях* в неосяжних... І славим свій (чи ваш?) прогрес» (В.Гуменюк).

Серед назв рік найбільшого узагальнення набуває назва *Дунай*, що дозволяє цю лексему вживати і в множині. Пор. записи І.Франка, вміщені в його «Галицько-руських приповідках»: «Грають води, як *Дунаї*»; «Розгуляли сі води як *дунаї*»; «Там такі *Дунаї*, що лиш небо та вода».

Як і на початку нинішнього століття, так і в останнє його десятиліття немає одностайності в написанні цієї назви в таких випадках: «Поїхав Івасик в далекі *Дунаї*, Поїхав давно і назад не вертає, Поїхав Телесик у човнику з жалю, І що із ним стало, не знаю, не знаю» (Ю.Покальчук), «На отруйливий Стікс Обертаються ваші *дунаї*» (Л.Каширіна).

Такого ж узагальнення можуть набувати й інші більш чи менш відомі топоніми: «Розібрали, розікрали, віри вже ні в що нема. Що не встигли *Косарали*, остудила *Колима*» (Й.Струцюк), «Відійшли війни за *перекони*, Позаростали квітням окопи» (А.Пашко), «Журнали наші здвоюються, строюються і відтак четвертуються, зникають у *бермудських трикутниках* «Союздруку» (В.Дяченко).

Таким чином, уживаючи топоніми у формі множини, письменники досягають цим значного узагальнення, що, у свою чергу, допомагає стисліше та образніше передати думки і почуття.